

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

LEXICAL NOMINATION MEANS OF ETHNIC COMMUNITIES IN PRESENT-DAY ENGLISH

Матковська М.В.,

*доцент кафедри англійської мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

Стаття присвячена лексичним засобам номінації представників інших етнічних спільнот у сучасній англійській мові. Увагу зосереджено на ономастичних параметрах етнонімів, виражених як лексичними одиницями, так і образними метафоричними й метонімічними стереотипними уявленнями про іноземців в англійському суспільстві. Автор досліджує мовні засоби впливу ксенофобії та політичної коректності на функціонування офіційних і неофіційних етнономінацій у сучасному англійському середовищі. У результаті висвітлено проблему національних особливостей англійського світосприйняття, що визначають специфіку комунікативної взаємодії англійців із «чужими» етносами. Постулюється ідея, що комунікативна взаємодія англійців з іноземцями визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до чужих народів, а з іншого – відповідністю принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй.

Ключові слова: етнономінація, етнонім, семантика, прагматика, стереотип, етнос, ментальність, ксенофобія, політична коректність.

Статья посвящена лексическим средствам номинации представителей других этнических сообществ в современном английском языке. Внимание сосредоточено на ономастических параметрах этнонимов, выраженных как лексическими единицами, так и образными метафорическими и метонимическими стереотипами представлений об иностранцах в английском обществе. Автор исследует языковые средства влияния ксенофобии и политической корректности на функционирование официальных и неофициальных этнономинаций в современной англоязычной среде. В результате освещена проблема национальных особенностей англоязычного мировосприятия, которые определяют специфику коммуникативного взаимодействия англичан с «чужими» этносами. Постулируется идея о том, что коммуникативное взаимодействие англичан с иностранцами определяется, с одной стороны, стереотипным (предубежденным или толерантным) отношением к чужим народам, а с другой – соответствием принципу политической корректности и мирного сосуществования различных наций.

Ключевые слова: этнономинация, этноним, семантика, прагматика, стереотип, этнос, ментальность, ксенофобия, политическая корректность.

This paper is devoted to lexical nomination means of ethnic communities in Present-day English. Attention is focused on some onomastic parameters of ethnonyms, being expressed as by lexical units so by figurative metaphoric and metonymic presentational stereotypes about foreigners in the British society. The author examines linguistic means of xenophobia and political correctness influence on official and nonofficial functioning of ethnonomination in modern English-speaking environment. The result proved the problem of national peculiarities of English-speaking world-view that defines the specificity of the communicative interaction of the English with "alien" ethnoses. It is postulated the idea that the communicative interaction of the English with foreigners has been identified, from one side, with stereotyped (biased or tolerant) relationship to others, from the other side – correspondence with the principle of political correctness and peaceful coexistence of different nations.

Key words: ethnonomination, ethnonim, semantics, pragmatics, stereotype, ethnos, mentality, xenophobia, political correctness.

Постановка проблеми. Етнопсихологічні особливості певного народу, відображені в мові, створюють відповідний образ етносу, надають інформацію щодо рис, властивих національному менталітету та характеру. Мова фіксує прояви специфічного етнокультурного бачення світу. Дослідження мови як елемента етнічної самосвідомості разом із вивченням мовленнєвої поведінки її носіїв дозволяють з'ясувати особливості світосприйняття, етнокультурну специфіку мовного спілкування представників різних націй [1, с. 52; 4, с. 63; 12, р. 165]. Однією з визначаль-

них властивостей культури того чи іншого етносу є наявність стереотипів і оцінних суджень із приводу типових особливостей психічного складу, культури та способу життя власної етнічної спільноти й інших народів [4, с. 110].

Сприйняття та розмежування багатонаціонального світу на основі такого протиставлення відображається мовою на лексичному рівні – групами етнономінацій, представленими автоетнонімами (для номінації власного етносу) і зовнішніми етнонімами (для позначення сусідніх і чужих етносів). Поряд з офіційними назвами пред-

ставників «чужих» етнічних спільнот у сучасній англійській мові діє розгалужена система неофіційних позначень іноземців (етнонімів-прізвиськ та етнофобізмів). Для вторинної номінації інших народів використовуються антропоніми, топоніми, скорочені етноніми та назви етнонімічного характеру, що відображають етнокультурну специфіку сприйняття іноземців, зафіксовану в сучасній англомовній картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному англомовному ментальному просторі дослідження міжетнічних стосунків і спілкування становлять особливий інтерес (праці А. Вежбицької, І. Кобозевої, В. Красних, Л. Крисіна, С. Сахно, Є. Тарасова, С. Kramsch, А. Miall тощо).

Розвиток сучасної цивілізації відмічений мультикультуралізмом, тенденцією до співіснування різних етносів і культур. У сучасній теорії полікультуралізму національне мислиться як частина загальнолюдського, що протистоїть етноцентризму й етнонаціоналізму. У межах полікультуралізму національне виступає самостійним фактором. Національне реалізується як одна з форм загальнолюдського, а загальнолюдське може втілюватися лише в конкретних національних формах [2, с. 18].

Національні особливості світосприйняття визначають специфіку комунікативної взаємодії англійців із «чужими» етносами. У процесі соціокультурного становлення разом зі зразками поведінки, суспільними уявленнями, нормами та цінностями індивід засвоює притаманні певному колективу стереотипні уявлення про інші етнічні групи, їх представників, про особливості менталітету та національного характеру останніх. Комунікативна взаємодія англійців з іноземцями визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до чужих народів, а з іншого – вимогами принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати функціональні особливості етнономінацій, ідентифікувати їх вплив на стратегічну організацію мовлення представників етнічної більшості (англійців) і встановити шляхи вираження й поширення в англомовному соціумі упередженого чи нейтрального сприйняття іноземців. Ми намагатимемося провести комплексний аналіз, вводячи «структурний рівень» у широкий соціальний і культурний контекст.

Виклад основного матеріалу. У сучасній англійській мові етноніми, включаючи етноніми-

прізвиська й етнофобізми, виступають ядром концепту *ІНОЗЕМЕЦЬ*. Згаданий концепт має чітко окреслену структуру, а складові компоненти виражені лексичними одиницями, що позначають національність, походження, зовнішність, характерні ознаки (культурне самовизначення, спосіб життя тощо); власними іменами; етнонімічними назвами, що походять від офіційних етнонімів; образними метафоричними та метонімічними позначеннями іноземців; фразеологічними одиницями, які представляють узагальнене стереотипне уявлення про іноземця в англійському суспільстві. Етнічність у рамках концепту *ІНОЗЕМЕЦЬ* визначається як уявлення «своїх про своїх» і «своїх про чужих» [9, р. 24]. У ментальному плані досліджуваний концепт формується на основі реально наявних ознак і таких, які приписуються іноземному етносу. З одного боку, цей концепт є частиною універсальної категорії «свої – чужі», а з іншого – він тісно пов'язаний з іншими національними поняттями («мова», «рідна земля», «свобода», «державність» і т. д.).

Комунікативно-прагматична настанова мовця-англійця в номінації чи характеристиці іноземця як представника групи «Вони-чужі» визначає застосування відповідної комунікативної стратегії та впливає на вибір адекватних тактик і мовленнєвих ходів, що виступають інструментом реалізації певної тактики. Реалізація тієї чи іншої комунікативної стратегії міжетнічної взаємодії на лексичному рівні забезпечується використанням певних одиниць етнономінації, а саме офіційних етнонімів і етнофобізмів, етнонімів-прізвиськ. Залучення першої групи нейтральних, загальноновизнаних етнономінацій на позначення іноземців сприяє дотриманню принципу політичної коректності в міжетнічному спілкуванні. Застосування неофіційних, образливих, негативно забарвлених етнономінацій у мовленні свідчить про наявні етнічні стереотипи, упереджене ставлення до представників інших народів та є виявом ксенофобії.

У ході нашого дослідження стало відомо, що носій мови у виборі значення слова керується певними стереотипами. Саме етнічний стереотип є фіксованим стандартним уявленням, судженням про певний етнос і типову поведінку представників «чужих» націй. Етнічний стереотип є фрагментом концептуальної картини світу, яка існує у свідомості, тобто є стійким, мінімізовано-інваріантним, зумовленим національно-культурною специфікою уявленням про іноземців.

Саме тому, на нашу думку, стереотипи міжетнічного спілкування займають чільне місце в комунікативно-пізнавальній діяльності осо-

бистості. Такий статус етнічні стереотипи набувають за рахунок як їх предметного змісту, так і емоційно-оцінного характеру. Етнічні стереотипи виконують когнітивну, оціночну, соціальну функції та визначають поведінку індивіда, притаманні йому процеси сприймання та спілкування: суб'єктивний аспект міжетнічних стосунків у соціумі відтворюється на лексичному рівні мови, акумулюючись у велику групу етнономінацій [4, с. 24–28]. У сучасній англійській мові на позначення іноземця існують як офіційні, нейтральні етнономінації, так і неофіційні етнонімічні назви. Перші утворюють групу загальноновизнаних етнономінацій (офіційних етнонімів), які позбавлені позитивних або негативних конотацій і можуть набувати оцінного значення лише в мовленні для вираження прагматичної настанови адресанта. Неофіційні етнономінації представлені в сучасній англійській мові, по-перше, етнофобізмами – інвективними лексичними одиницями, які спрямовані на приниження, грубу образу референта, та, по-друге, прізвиськами, які необов'язково мають різко негативне забарвлення [1, с. 94–112].

Домінантні риси національного характеру представників інших культур складаються в англійців у певний стереотип, який є стійким утворенням і таким, що не завжди відповідає дійсному стану речей. Поширені в англійському суспільстві стереотипні уявлення про національні характери й особливості національного менталітету представників «чужих» етнічних спільнот, стереотипні уявлення про поведінку та про спосіб життя іноземців впливають на організацію міжетнічного спілкування англійців з іноземцями.

У цілому для англомовних етнономінацій характерною є тенденція дифамації іноземців і створення власного позитивного образу, що визначає переважне звернення суб'єктів дискурсу до антитез, метафор “*rogue*” і метонімії, які служать для інтенсифікації протиставлення, що виражається опозицією «Ми – свої, вони – чужі». При цьому, крім переваги стратегії дифамації іноземців, виявляється переважне звернення до використання тактики дискредитації «містичного» іноземця. Останній при цьому, як правило, з'являється в образі невідомої, негативної, загрозливої для процвітання нації й усього світу сили, корелятом якої в дискурсі стають метонімічні поняття “*evil*” або “*evil forces*”, що багато в чому відображає специфіку протестантської ідеології: e.g. “*Let us no longer blind ourselves to the undeniable facts that evil forces which have crushed and undermined and corrupted so many others are already within our gates*” [11, p. 201].

Звернення до засобу метафоризації, що сприяє інтенсифікації значення «небезпека» й досягається за допомогою супровідного метонімічного образу (“*evil forces*”) розгорнутого експлікуючого визначення, що містить перерахування негативних дій іноземців, побудоване за принципом наростання. Образу іноземця протиставляється метафоричне подання власної країни як «дому» (“*within our gates*”), пов'язане з актуалізацією значення «спокій, благополуччя».

Невизначеним залишається місце етнонімів у системі мови: одні лінгвісти відносять їх до ономастики, інші – до апеллятивної лексики, що пов'язана з визначенням межі між загальними й власними іменами [4, с. 124; 5, с. 98]. Відповідно до першої думки, етноніми є колективними іменами, назвами національних і етнічних спільнот людей [4, с. 144]. Прихильники другого напряму вважають, що назви племен (самоназви та назви, дані іншими народами) не можуть бути віднесені до власних імен через наявність у них загального значення (основних конотацій), іноді досить виразного [5, с. 98]. Вважаємо, що для етнонімів властивим є їх уживання в збірному значенні, оскільки вони використовуються на позначення певної національної, етнічної спільноти. Водночас народ, що носить певне ім'я, уже самим цим фактом репрезентує явище одиничне, оскільки кожний народ, кожна людська спільнота унікальні й неповторні, і ця унікальність знаходить своє відображення насамперед в імені (етнонімі). Отже, етнонім виступає як власне ім'я народу. Поряд із функцією індивідуалізації етноніми наділені деякими семантичними ознаками, що зближують їх із загальними назвами. Аналіз функціонування етнонімів визначає ці номінативні одиниці як перехідні між загальними й власними іменами, тому що для них властива як функція класифікації, так і функція індивідуалізації.

Характер взаємодії та співіснування етнічних груп у межах певної країни, федерації чи політичного об'єднання не завжди є позитивним і мирним. Численні етнічні сутички, протистояння, непорозуміння є виявом ксенофобії щодо «не своїх/чужих» етносів. Визнання виключного, вищого статусу свого народу, вирішення проблем одного народу за рахунок інших етнічних груп призводить до ксенофобії й ізоляціонізму як одного з видів етнічної ідентичності. Незважаючи на вимоги дотримання принципу політичної коректності та толерантності щодо етнічних меншин, поле ксенофобії в сучасній англійській мові є значним і неодноразово ставало предметом спеціальних лінгвістичних досліджень на

матеріалі британського варіанта, а частіше – на матеріалі американського варіанта англійської мови. Поняття ксенофобії є «винаходом» ХХ століття, проте емоції та почуття, пов'язані з ним, є такі ж давні, як і людство. Причина неприязні до іноземців, нелогічного страху перед ними є простою: вони – чужоземці, не такі, як «ми», не схожі на нас. Для багатьох людей цього цілком достатньо, щоб відчувати настороженість, упередженість, страх перед невідомим (а значить – небезпечним). Ксенофобія визначається як неприязнь до іноземців, їх традицій, релігії тощо (“extreme dislike or fear of foreigners, their customs, their religion, etc.” [6, p. 1694]). Негативне сприйняття іноземців або людей іншої національності може супроводжуватися не лише неприязню, але й страхом перед ними. Виявом ксенофобії стає відкрита ненависть до іноземців або невідомих людей: “xenophobia – hatred or fear of foreigners or strangers or of their politics or cultures” [6, p. 1695]. Ксенофобія – неприязнь або ворожнеча до іноземців – здебільшого супроводжується усталеними стереотипами стосовно певних етнічних груп. Якщо в ХІХ столітті позитивне чи негативне ставлення до іноземців обмежувалося скоріше сприйняттям і оцінкою предметів матеріальної культури (“xenophobe – a person who hates or fears foreigners or strangers” [6, p. 1694]), то для ХХІ століття більшої ваги у сфері міжетнічних стосунків набувають духовна та соціальна сфери. Такі терміни, як англофобія/Anglophobia [6, p. 17], американофобія/Americanophobia [6, p. 31], австралофобія/Australophobia [6, p. 16], позначають не лише нав'язливий ірраціональний страх перед представниками відповідних народів, але й неприйняття, страх перед їхньою культурою. Подібне переміщення акцентів, відділення культури певного народу як окремого фактора, що може викликати фобічні стани, свідчить, з одного боку, про інтерес і обізнаність, доступність інформації про культуру та традиції інших народів, але, з іншого боку, – про все ще нетерпиме, вороже ставлення до незвичних, чужих спільнот і їхніх культур (“hatred or fear of foreigners or strangers or of their politics or cultures” [6, c. 1696]).

Для викорінення ксенофобії в суспільстві необхідно сформулювати позитивне, толерантне ставлення не лише до людей іншої раси, етносу з фізіологічними особливостями, але й до їхньої культури, способу життя та національної самобутності. Принцип толерантності визначається як прагнення до розширення власного культурного досвіду та діалогу [9, p. 46]. Приязне ставлення не лише до власного народу, але й до інших наро-

дів, повага до цінностей чужої культури, готовність до спілкування та взаємодії з представниками будь-якої національності свідчить як про толерантне ставлення до чужих етносів, так і про позитивну етнічну ідентичність, яка не заважає, а сприяє мирному міжетнічному співіснуванню.

Наприкінці ХХ століття в суспільстві набуває поширення концепція так званої політичної коректності. Це поняття стосується не лише політичного дискурсу, але й впливає на вибір відповідних мовних одиниць на позначення людей із фізичними вадами, людей літнього віку, під час обговорення проблем етнічних меншин. Толерантне ставлення до проблем етнічних меншин, визнання рівних прав жінок у суспільстві, дотримання етикету під час комунікації є головним шляхом реалізації принципу політичної коректності.

Розвиток руху фемінізму, спрямований проти нерівності статей, призвів до неприйняття в сучасному суспільстві вживання слів, які мають відверто виражену гендерну спрямованість (наприклад, chairman, fireman, mankind) і принижують соціальний статус жінки як активного та рівноправного члена суспільства. Однак принцип політичної коректності реалізується не лише у сфері міжгендерних стосунків, але й регулює інші важливі сторони буття соціуму [12, p. 111].

Необхідною умовою політичної коректності в мові є уникнення вживання лексичних одиниць, які можуть дискримінувати людину відносно віку, статі, фізичного стану, расової та культурної приналежності. Значення останніх двох факторів – расова та культурна ідентичність – по-різному оцінюється з погляду їх важливості та пріоритетності в сучасному суспільстві. З одного боку, спостерігається тенденція до подальшої міжнародної інтеграції, а з іншого – до збереження полікультурності, оригінальних національних особливостей кожної етнічної спільноти. Наприклад, обговорюючи прагнення іноземних студентів, які приїжджають до Великої Британії вивчати англійську мову, зазначається, що студенти не бажають позбутися власної національної ідентичності. Вивчаючи англійську мову та проживаючи в чужій країні, вони не намагаються перетворитися на англійців або британців, а прагнуть набути нового досвіду, засвоїти надбання іншої культури, познайомитися з нею й у такий спосіб долучитися до людської цивілізації.

Гармонійне співіснування та розвиток різних етнічних груп у складі єдиної країни залежить і від національної терпимості, толерантності, взаємного позитивного сприйняття представників власної й інших етнічних спільнот [12, p. 146].

Толерантність як повага до «іншого», як терпиме ставлення до чужих суджень, вірувань і традицій, форм поведінки є однією з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної культури. Психологічні дослідження доводять, що толерантне ставлення до представників інших етнічних спільнот можна сформулювати за допомогою позитивної поведінки щодо цих етносів, тобто діючи за принципом «якщо бажасш краще ставитися до когось, поведься таким чином, начебто ти вже позитивно сприймаєш його» [12, р. 246].

Висновки. Проведений аналіз мовного матеріалу дозволив дійти висновку про системний характер функціонування етнономінацій у сучасному англомовному ментальному просторі. Варто зазначити, що тільки завдяки дотриманню принципу політичної коректності в поліетнічному суспільстві можливе подолання й уникнення етнічної дискримінації. На мовному рівні це реалізується за допомогою вживання політично коректної лексики – етнонімів (нейтральних офіційних назв етносів) і евфемізмів, які дозволяють позбутися негативних оцінних перспектив висловлювання. Евфемізми створюють когнітивний ефект концептуального затемнення (blurring) або дефокусації (defocusing)

небажаних референтів і утримують адресата від повної інтерпретації висловлювання [10, р. 308].

Соціальна нерівність, історично залежне положення, економічно нестабільне становище, відмінність (а іноді й нерозуміння) культури та традицій етнічних меншин призводить до расово-етнічної дискримінації останніх із боку представників етнічної більшості. Мова як певний спосіб сприймання й організації, концептуалізації світу відображає та фіксує зазначені явища суспільного життя. Існування та вживання в сучасній англійській мові низки лексичних одиниць, які є образливими, пейоративними позначеннями, прізвиськами інших народів, є проявом ксенофобії, упередженого, зверхнього ставлення до іноземців як у британському, так і в будь-якому іншому суспільстві. Керуючись принципом політичної коректності й толерантності щодо інших народів, суспільство відмовляється від уживання образливих позначень інших етносів, що також фіксується мовною традицією та словниками шляхом відмежування подібних одиниць від загальноживаної, розмовної лексики.

Ця сфера дослідження може торкатися всіх когнітивних, соціальних, психологічних і комунікативних сфер особистості, а отже, дає широке поле для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: монография. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
2. Герд А. Введение в этнолингвистику: курс лекций и хрестоматия. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 488 с.
3. Кобозева И. Немец, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. Вестник Моск. ун-та. Серия 9. Филология. 1995. № 3. С. 102–116.
4. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?: монография. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
5. Сахно С. «Свое – Чужое» в концептуальных структурах Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С. 95–101.
6. Cambridge International Dictionary of English. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 1774 p.
7. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York: Anchor Books, 1967. 284 p.
8. Hosking G. Russia: People and Empire 1552–1917. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997. 543 p.
9. Miall A. The Xenophobe's Guide to The English. London: Ravette Publishing, 1993. 64 p.
10. Kramsch, C. Language and Culture. Routledge Handbook of Applied Linguistics. New York: Routledge, 2010. P. 305–317.
11. Stoppard T. The Coast of Utopia. A Trilogy: Voyage, Shipwreck, Salvage. New York: Grove Press, 2007. 347 p.
12. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997. 328 p.